

8. Назарчук М.И. Особенности формирования фондового рынка Украины в первой половине 90-х годов XX века / М.И. Назарчук [Текст] // *Економічний вісник Донбасу*. – 2009. – № 3 – С. 91–107.
9. Декрет Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1993 р. № 38-93 «Про внесення змін і доповнень у Закон України «Про банки і банківську діяльність» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 24. Ст. 272.
10. Указ Президента України від 20.09.1993 № 377/93 «Про Тимчасове положення про кредитні спілки в Україні» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 154 (19.10.93).
11. Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи. Міжнародний досвід та українська практика / В.В. Гончаренко – К.: Наукова думка, 1997. – 240 с.
12. Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 № 47-93 «Про страхування» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 29. – Ст. 320.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 709 «Про створення Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 138.
14. Литвин П.В. Розвиток нормативно-правової бази страхування в Україні / П.В. Литвин // *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2012. – Вип. 3(38). С. 333–340.
15. Наказ Міністерства фінансів України від 29.06.1993 №43 «Про затвердження Інструкції про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 109-110 (22.07.1993).
16. Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
17. Грушко В.І. Пенсійна система України: Навч. посіб. / В.І. Грушко, Н.В. Грушко, О.В. Бевзенко, О.В. Красота, С.М. Лаптев. – К.: Кондор, 2006. – 336 с.
18. Лопаков В.С. Стан розвитку недержавного пенсійного забезпечення України в сучасних умовах / В.С. Лопаков // *Інтелекція і влада*. – 2012. – Вип.25: Історія. – С. 166–174.
19. Декрет Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» : від 17.03.1993 № 23-93 // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 19. – Ст. 207.
20. Про затвердження Інструкції про умови ліцензування щодо представницької діяльності з приватизаційними паперами : Наказ Фонду державного майна України від 25.11.1993 р. № 514 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0189-93>
21. Про затвердження Положення про порядок обліку та контролю за діяльністю довірчих товариств у ході розміщення приватизаційних паперів : Наказ Фонду державного майна України, Міністерства фінансів України та Національного банку України від 23.03.1994 № 153/18-440/108 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0071-94>
22. О результатах комплексных проверок деятельности доверительных обществ: Постановление КМ Украины от 01.11.1995 №873 // *Государственный информационный бюллетень о приватизации*. – 1996. – № 1. – С. 30–35.
23. Постанова Верховної Ради України від 22.12.1995 р. № 491/95-ВР «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 2. – Ст. 5

УДК 34 (477)

ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНИЙ БАНДИТИЗМ» У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ СРСР ТА УСРР (1917-1920 РР.)

Кульгавець Х.Ю.,
к.ю.н., доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті розкриваються передумови зародження «політичного бандитизму» на теренах УСРР, досліджуються методи боротьби радянських каральних органів з контрреволюційними проявами в період встановлення й утвердження більшовицької влади в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти центральних та відомчих органів щодо діяльності, спрямованої на ліквідацію незгодних із політикою більшовицького режиму.

Ключові слова: політичний бандитизм, контрреволюційний злочин, селянський рух опору, відомчі нормативно-правові акти, органи внутрішніх справ, органи державної безпеки.

Кульгавець К.Ю. / ПОНЯТИЕ «ПОЛИТИЧЕСКИЙ БАНДИТИЗМ» В НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ СССР И УСРР (1917-1920 ГГ.) / Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье раскрываются предпосылки зарождения «политического бандитизма» на территории УСРР, исследуются методы борьбы советских карательных органов с контрреволюционными проявлениями в период установления и утверждения большевистской власти в Украине. Проанализированы нормативно-правовые акты центральных и ведомственных органов о деятельности, направленной на ликвидацию несогласных с политикой большевистского режима.

Ключевые слова: политический бандитизм, контрреволюционное преступление, крестьянское движение сопротивления, ведомственные нормативно-правовые акты, органы внутренних дел, органы государственной безопасности.

Kulgavets C.Y. / «POLITICAL GANGSTERISM» IN THE NORMATIVE AND LEGAL ACTS OF THE USSR AND THE UKRAINIAN SSR (1917-1920'S YEARS) / Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

The article deals with the preconditions for formation of the concept of «political gangsterism» on the territory of the Ukrainian SSR; the methods and results of the struggle against peasant revolts during the establishment and consolidation of Bolshevik power in Ukraine. The normative and legal acts of the Soviet central and departmental authorities concerning «the struggle against counter-revolution» are analyzed.

The Bolsheviks' policy of creating a new social and economic regime had not desirable and expected support among the Ukrainian peasantry proclaiming their dissatisfaction with an anti-democratic political regime and exciting armed resistance and mass rebellions. The Bolshevik authorities defined the peasant armed resistance movement in Ukraine as «armed and political» gangsterism, counter-revolution, and its liquidation was one of the conditions for strengthening the «dictatorship of the proletariat».

The interpretation of the concept of «counterrevolutionary crime» was contained in the Criminal Codes of the Russian SFSR and the Ukrainian SSR and it included a wide list of acts that were subject to the specified norm.

A temporary special function of the struggle against the Ukrainian national and liberation insurrectional movement was given to the Soviet bodies of Internal Affairs and State security. The methods and directions of punitive bodies were classified with confidential departmental circulars, instructions, orders, etc.

Regulations concerning «the struggle against counter-revolution» were passed step-by-step, throughout a long period; they were small and did not always contain detailed requirements for the mechanism of implementation of legal norms, for example, carrying out inquiry and preliminary investigation.

New legal regulations concerning «counterrevolutionary crimes» were not in line with the legal prescriptions, because some of them had not clearly formulated dispositions, on the contrary, others included only dispositions, but had not sanctions, they were limited to the order of the responsibility: «by the full strictness of revolutionary laws». Employees of bodies of internal affairs had to fill in gaps in the legislation because they followed the principles of «political expediency and conscience», «inner proletarian sensation», the class principle.

Key words: political gangsterism, counterrevolutionary crime, peasant resistance movement, departmental normative and legal acts, bodies of internal affairs, state security bodies.

На основі марксистсько-більшовицької теорії в радянській державі було створено жорсткий механізм організації суспільства за ознакою класової належності з позиції «свій» – «чужий». Причому класова належність стала прямо впливати на правове становище індивіда і ступінь кримінального покарання обвинуваченого. У такій ситуації право не було загальнообов'язковою системою правил поведінки для рівних перед законом людей, а всього лиш засобом реалізації утопічної політичної доктрини, частиною системи соціального контролю, головною метою якого було збереження та зміцнення антинародного, антиукраїнського тоталітарного режиму. Масові селянські виступи на початку 1920-х років в Україні, посилені національними суперечностями та міжнародними конфліктами, стали для керівництва радянської влади серйозним випробуванням, яке загрожувало самому факту існування «країни рад» і започаткованої політичної лінії, спрямованої на суцільну радянізацію краю, поширення комуністичної ідеології. У цих умовах керівництво радянського режиму вважало, що лише жорсткі, терористичні військові й адміністративні методи, які вперше були апробовані радянською владою в 1917–1920-х роках, могли принести реальні, швидкі результати в боротьбі з класовими ворогами.

Стан дослідження. Нашу увагу привертають наукові розвідки, що торкаються представленої проблеми, таких вітчизняних науковців, як Р. Подкур, В. Верстюк, В. Окіпнюк, Т. Вронська та інші.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу нормативно-правових джерел, що регламентували діяльність радянських органів внутрішніх справ та державної безпеки упродовж 1917–1923 рр. у частині виконання ними тимчасової спеціальної функції – боротьби з українським національно-визвольним повстанським рухом, який отримав специфічну назву «політичний бандитизм».

Загальновідомо, що перші роки встановлення радянської влади політика більшовиків щодо створення нового соціально-економічного ладу, який вони називали «соціалізмом», а на початках – «воєнним комунізмом», не отримала бажаної та очікуваної підтримки серед українського населення. Передусім селянство висловлювало своє невдоволення антидемократичним політичним режимом, відповідаючи збройним опором і масовими повстаннями. Зауважимо, селянський збройний рух опору в Україні проти примусового насадження «соціалістичного ладу» становив особливу небезпеку для радянської влади і визначався цією владою не інакше як «збройним та політичним» бандитизмом, «контрреволюцією», а його ліквідація вважалась однією з умов зміцнення «диктатури пролетаріату».

До речі, юридичне визначення бандитизму належить до найбільш стійких норм радянського кримінального законодавства. Зокрема, згідно зі ст. 59-3 Кримінального кодексу (КК) Російської Соціалістичної Федеративної Радянської республіки (далі – РСФРР) від 1926 р. [1] та ст. 56–17 КК Української Соціалістичної Радянської республіки (далі – УСРР) від 1927 р. [2] (з 1937 р. – Українська Радянська Соціалістична республіка – УРСР), цей вид злочину кваліфікувався так: «... бандитизм, тобто організація збройних банд та участь у них і в організованих ними нападах на радянські та приватні заклади або окремих громадян, зупинка потягів і руйнування залізничних

шляхів та інших засобів сполучення і зв'язку». У такому формулюванні норма проіснувала аж до 1958 р., коли було прийнято новий закон про кримінальну відповідальність за державні злочини, який був включений до КК РРФСР і КК УРСР.

Відзначимо, що загальне поняття «контрреволюційний злочин» оформили законодавчо тільки в 1922 р. з прийняттям Кримінальних кодексів РРФСР і УСРР [3, 4]. Найбільш систематичний перелік таких діянь уперше був наведений у положенні від 20 листопада 1919 р. про революційні військові трибунали. До таких діянь належали: змови з метою повалення радянського соціалістичного устрою; повстання проти органів робітничо-селянського уряду та інших органів влади; зрада Радянської республіки; шпигунство; вияв спротиву введенню нормативно-правових актів радянської влади; поширення негативних чуток про радянську владу та війська Червоної армії; розголошення таємної інформації; вербування осіб для інших армій; диверсії; розпалювання міжнародної ворожнечі; антирадянська агітація – усна і друкована; масова несплата податків тощо [5, с. 38]. За скоєння «контрреволюційних злочинів» передбачались санкції у вигляді розстрілу, конфіскації всього майна, позбавлення волі. Згодом ця стаття була перенесена у КК РРФСР та УРСР. До речі, ст. 54 КК УРСР 1927 р. повністю дублювала ст. 58 КК РРФСР [1, 2]. Принагідно зазначимо, що чимало українців, особливо вихідців із західних областей УРСР, відбули покарання на підставі вказаної норми за участь в антирадянських формуваннях і пособництво їм вже у період 1940–1950-х років.

Уряд В. Леніна в Петрограді створив одночасно декілька органів, завданням яких була енергійна й жорстока боротьба з контрреволюцією та саботажем: Військово-революційний комітет (ВРК) Всеросійського Центрального Виконавчого комітету (ВЦВК) і Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, а також ВРК при місцевих Радах робітничих і солдатських депутатів (29 жовтня 1917 р.); Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) РСФРР (жовтень 1917 р.); Комісія по боротьбі з контрреволюцією (4 грудня 1917 р.), Комітет боротьби з погромами та спеціальна Слідча комісія – «75-та кімната Смольного»; Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та саботажем (ВНК, рос. абревіатура – ВЧК) на чолі з Ф. Дзержинським (7 грудня 1917 р.) [6, с. 9]. Ці тимчасові органи мали стати дієвим інструментом у придушенні політичної опозиції [7, с. 19]. До того ж 28 жовтня 1917 р. НКВС РСФРР прийняв постанову «Про робітничу міліцію», якою юридично закріпив створення спеціального карального органу охорони соціалістичного порядку – радянської міліції [8, с. 11].

Як відомо, I Всеукраїнський з'їзд Рад 12 (25) грудня 1917 р. проголосив створення УСРР та оголосив повале-но уряду Центральної ради УНР, а вже 10 березня 1919 р. була офіційно прийнята Конституція УСРР (практично дублювала Конституцію РРФСР). Відтак у складі РНК Української СРР був утворений республіканський НКВС [9, с. 58]. Слідом за РСФРР, а березні 1920 р. у складі НКВС УСРР було організовано Головне управління міліції (ГУМ) – центральний керівний орган міліції.

Невеликі антирадянські збройні виступи, як правило, придушувались силами місцевої міліції та озброєними за-

гонами партійно-радянських активістів, однак якщо для їх ліквідації одних сил міліції було недостатньо, тоді залучались війська Червоної армії. Як свідчать матеріали радянської історіографії, траплялися випадки, коли окремі керівники органів міліції виявляли певний нейтралітет щодо боротьби з контрреволюцією, пояснюючи таку позицію тим, що міліція призначена охороняти особисту безпеку громадян та їх власність, а не боротись із політичними внутрішніми та зовнішніми ворогами Республіки рад. На таку позицію НКВС РСФРР відреагував виданням 2 вересня 1918 р. вказівок усім губернським радам і начальникам міліції з вимогою активніше боротись із вказаними нейтральними проявами в міліції, «звільнятись» від тих елементів, які не відповідають вимогам радянської влади [10, с. 62].

Складна і нестабільна ситуація в радянській державі вимагала об'єднання зусиль міліції, органів внутрішніх справ і державної безпеки, спеціальних військ у боротьбі з «політичним бандитизмом» та загалом з повстанськими силами. Тому ще на Першій Всеросійській конференції надзвичайних комісій, яка відбулась 11–14 червня 1918 р., було прийнято постанову «Про зв'язки із масами», в якій наголошувалось на тому, що органи НК не можуть провадити успішної боротьби з ворогами революції «без постійного зв'язку і участі широких революційних робітничих мас та їх організацій» [6, с. 38]. Відтоді до проведення будь-яких масштабних чекістсько-військових операцій у боротьбі із «контрреволюційними виступами» широко залучались добровольці – загони Червоної гвардії або компартійні чи громадські активісти – «свідомі», тобто прорадянсько налаштовані робітники заводів і фабрик. Червоногвардійці виконували свої обов'язки на громадських засадах, безкоштовно і протягом визначеного терміну, почергово, згодом повертаючись на свої робочі місця. Правові основи організації та діяльності Червоної гвардії визначалися нормативними актами місцевих органів влади. Лише за період із жовтня 1917 р. до квітня 1918 р. було прийнято близько 40 статутів, положень та інструкцій щодо організації загонів Червоної гвардії [11, с. 49].

Згодом були створені війська ВНК і частини особливої призначення (ЧОП, рос. абревіатура – ЧОН). Спеціальні війська ВНК призначались для придушення озброєних повстань проти радянської влади, а також охорони транспортних комунікацій і прикордонної зони, охорони «революційного порядку» [12, с. 834]. Правовий статус частин особливої призначення, як і червоногвардійців, визначався виключно актами компартійних органів – фактично провідним джерелом радянського права. Наголосимо, діяльність ЧОП припинилась лише із повною ліквідацією явища «політичного бандитизму» [13, с. 23–24].

Окрім того, з метою сприяння органам внутрішніх справ та держбезпеки у боротьбі з антирадянським повстанським рухом широко використовувались озброєні члени комітетів незаможних селян (КНС), ефективність здійснюваної ними роботи підтверджувалась, зокрема, положенням НКВС УСРР від 12 серпня 1922 р., згідно з яким до структури НКВС було включено відділ КНС [9, с. 58].

Отже, вирішенню такого нагального і важливого завдання для радянського режиму – придушення національно-визвольного повстанського руху – була підпорядкована вся діяльність вищих і місцевих органів влади та управління.

Об'єднанню сил ВНК і НКВС у боротьбі з повстанськими формуваннями сприяло передання частини функцій, раніше здійснюваних надзвичайними комісіями, повітовим управлінням міліції. Навесні 1919 р. Центральний комітет РКП (б) і Радянський уряд прийняли рішення про об'єднання керівництва ВНК і НКВС. У результаті 16 березня 1919 р. ВЦВК призначив Ф. Дзержинського головою ВНК і одночасно наркомом внутрішніх справ РСФРР [10, с. 65].

Зрозуміло, таке злиття сил і засобів ВНК і НКВС під керівництвом Ф. Дзержинського дозволило значно посилити координацію діяльності цих органів у боротьбі з масовими контрреволюційними проявами, які навесні 1919 р. на Україні розгорнулися з особливою силою. Спочатку найбільш потужні повстання відбулись у Київській, Чернігівській і Полтавській губерніях. Пізніше вони охопили практично всю територію радянської України. У квітні 1919 р. проти селянських повстань було спрямовано 21 тис. бійців і командирів ЧА, активну участь у цій боротьбі брали працівники ОВС, держбезпеки та бійці інших воєнізованих формувань. Фактично запекла боротьба з повстанськими загонами мало чим відрізнялася від широкомасштабних воєнних дій. Бюлетені НКВС, що містили звіт про події кінця травня 1919 р. і наступних місяців, більше нагадували оперативні повідомлення про фронтові дії. Так, за перші дві декади липня п. р. органи НКВС УСРР зареєстрували 207 антиурядових виступів [14, с. 137].

Водночас у прийнятій резолюції IV конференції КП(б) У, яка відбулася в березні 1920 р., наголошувалося, що вирішальною умовою знищення «куркульської диктатури була ліквідація отаманщини, бандитизму та інших селянських виступів». Для організації боротьби з повстанцями у квітні 1920 р. на Україну прибув Ф. Дзержинський, за його ініціативою було вжито жорстких енергійних заходів щодо ліквідації повстанського руху [15, с. 24–25]. Боротьба з «політичним бандитизмом», до якого радянська влада однозначно відносила й махновський рух, включала не лише військові заходи, червоний терор, але й широку пропагандистську роботу серед місцевого населення.

Зауважимо, що нормативні акти щодо «боротьби із контрреволюцією» приймалися поетапно, упродовж тривалого періоду, були невеликі за обсягом та не завжди викладали детальні вимоги щодо механізму реалізації правових норм, наприклад проведення дізнання та попереднього слідства. Нові правові норми щодо «контрреволюційних злочинів» не відповідали юридичним приписам, позаяк деякі з них не мали чітко сформульованих диспозицій, інші, навпаки, включали лише диспозиції, натомість не містили санкцій, а лише обмежувались вказівкою на відповідальність «за всією суворістю революційних законів». Прогалини в законодавстві змушені були заповнювати самі працівники ОВС, виходячи з горезвісних «політичної доцільності та сумніння», «внутрішнього пролетарського чуття», принципу класовості.

Згодом, 20 квітня 1920 р., РНК УСРР ухвалила «Коротку інструкцію щодо боротьби з бандитизмом та куркульськими повстаннями», основна увага в якій приділялася необхідності прискореного класового розшарування села за принципом «поділяй і володарюй!» і посиленню брутальних репресивних заходів щодо осіб, котрі так чи інакше підтримували повстанців. Водночас, відповідно до інструкції, в кримінальне право запроваджувався інститут заручників, а також колективна відповідальність населення за будь-які заворушення, особливо масові збройні виступи, заклоти проти радянської влади. До речі, визначення поняття «заручник» було подано у наказі ВНК № 208 від 17 грудня 1919 р. Під категорію «заручник» підпадали члени громад і організацій, які боролися проти радянської влади і при цьому потрапили до рук чекістів, а також «цінні» представники «буржуазного» населення, реальна загроза швидкого розстрілу яких стримувала противників радянської влади від розправи над захопленими більшовиками, командирами та бійцями ЧА. Відповідно до цього документу головам місцевих НК наказувалось взяти на облік усіх осіб, які становили цінність як заручники (колишні поміщики, торговці, банкіри, фабриканти, офіцери старої армії, члени антирадянських партій тощо), та відсилали такі списки до ВНК [5, с. 39]. Подальший розвиток репресивного методу «заручництва» був відображений у запровадженні відповідних складів злочинів,

де вже фігурували поняття «дружина зрадника батьківщини» та «член сім'ї зрадника батьківщини». Значну роль у посиленні варварських репресій проти учасників повстанських загонів відіграв і наказ ВНК від 8 січня 1921 р. «Про каральну політику чекістських органів». Після прийняття цього нормативного документа більше розповсюдилися такі прийоми чекістської роботи, як збирання інформації, взяття на облік і перевірка підозрюваних осіб тощо.

Нездатність правової системи «воєнного комунізму» забезпечити стабільність правових відносин викликала необхідність встановлення нового порядку, який повинен був опиратись на традиційні правові елементи (загальнозначимість, загальнообов'язковість, гарантування прав за допомогою державного механізму і т.д.). Суть нового процесу, що розпочався наприкінці 1921 р., окрім вжиття суто економічних заходів, полягала також у частковій реабілітації традиційних правових теорій, концепцій, інститутів, зокрема інституту законності (права, «радянської, революційної»). Про необхідність укріплення законності вперше публічно йшлося на IX Всеросійському з'їзді Рад, який постановив, що «зміцнення радянської влади ззовні та всередині дозволить звужити коло діяльності ВНК та її органів, а завдання боротьби з порушенням законів Радянських республік покласти на судові органи» [16, с. 35].

Зазначимо, що в цей період часу законність у радянському кримінальному праві розуміли, швидше, як правомірність. Це впливає з такого пропонованого визначення права: «Право – це система (порядок) суспільних відносин, яка відповідає інтересам панівного класу і охороняється організованою ним силою» [17, с. 66], а законність, як відомо, заснована на легітимності фактичних суспільних відносин.

Зважаючи на те, що надзвичайні комісії в очах населення, та навіть самих чекістів, набули грізної слави суто репресивних органів, партія більшовиків взяла курс на ліквідацію цієї зловісної структури. Офіційними причинами реорганізації такого виду «правоохоронних органів» називали: закінчення громадянської війни, цілковите й остаточне утвердження радянської влади, перехід до НЕП. Про інші причини можна судити з колись таємних, а нині відкритих внутрішньовідомчих матеріалів, де йдеться про численні зловживання, безчинства місцевих НК та значну бюрократизацію чекістського апарату [18, с. 14].

Тому, згідно з декретом ВЦВК від 6 лютого 1922 р. «Про ліквідацію ВНК і про правила обшуків, виїмок і арештів», ВНК та її місцеві органи припинили існування, а при НКВС РСФРР було створено Державне політичне управління (ДПУ, рос. аббревіатура – ГПУ). ДПУ, відповідно до вказаного нормативно-правового акта, відразу не отримало права позасудової репресії, що деякими дослідниками епохи НЕПу розглядалося як відмова від пріоритету каральної політики, як ознака деякої лібералізації режиму та відступу від звичної репресивної практики більшовиків. Серед аргументів на користь цього твердження наводиться також факт встановлення прокурорського нагляду за діяльністю ДПУ, прийняття Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів РСФРР і УСРР 1922 р., затвердження Положення про судоустрій, на основі якого скасовувались трибунали, окрім військових. На НКВС разом з іншими функціями покладалось придушення відкритих контрреволюційних виступів. Однак уже в 1922 р. згідно з нормативними актами ВЦВК були розширені повноваження ДПУ. Зокрема, 27 квітня 1922 р. рішенням ВЦВК ДПУ отримало право розправи безпосередньо на місці скоєння злочину щодо «бандитських елементів». А вже 28 вересня 1922 р. на засіданні Політбюро партії більшовиків була прийнята секретна постанова, згідно з якою ДПУ надавалося право позасудових репресій – аж до розстрілів та заслання [19, с. 47].

В УСРР на підставі Постанови ВУЦВК «Про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію

Держполітуправління» від 22 березня 1922 р. ВУНК, як у Росії, була реорганізована в ДПУ у складі НКВС. ДПУ було наділено значно більшими репресивними повноваженнями, аніж перед тим ВУНК, і ці повноваження щоразу розширювалися з плином часу. Так, у декреті ВЦВК РСФРР від 10 серпня 1922 р. «Про адміністративну висилку» наголошувалося: «З метою ізоляції осіб, причетних до контрреволюційних виступів, ... у тих випадках, коли є можливість не удаватися до арешту, встановити висилку за кордон або у певні місцевості РСФРР в адміністративному порядку». Зауважимо, що адміністративне заслання – це відправлення без суду у віддалені місцевості, яке застосовувалося перед тим у царській Росії за розпорядженням царя та деяких губернаторів (з 1850-х рр.). Отже, термін «адміністративна висилка» був використаний у постановах ВУЦВК від 6 вересня та 6 грудня 1922 р., а згодом у проекті Адміністративного кодексу УСРР 1924 р. [20, с. 29]. Тим часом 3 січня 1923 р. у спеціальній інструкції НКВС була закріплена норма, яка згодом стала застосовуватись і до членів родин учасників руху опору в західних областях УРСР 1939–1950-х рр., які масово піддавались примусовим депортаціям у віддалені райони СРСР за антирадянську діяльність їхніх рідних. Зокрема, йшлося про таке: «Адміністративна висилка застосовується до осіб, перебування яких у даній місцевості, ... з огляду на їх діяльність, зв'язки зі злочинним середовищем і з погляду охорони революційного порядку, є небезпечним» [21, с. 136]. У тому ж році відповідні норми були зафіксовані й у КК УСРР.

Значне розширення спеціальних повноважень ДПУ закріплювалося також постановами про боротьбу з бандитизмом (приміром, від 16 жовтня 1922 р. і 9 травня 1924 р.). Зміст цих документів свідчить про те, що прийняття КК та КПК практично не вплинуло на звичну репресивну діяльність ДПУ, тобто навіть в умовах розвою НЕПу у радянській державі широко практикувалося позасудове покарання. Для забезпечення ефективної професійної діяльності, передусім боротьби з антирадянськими виступами, в розпорядженні ДПУ була добре організована розгалужена потужна мережа агентів та інформаторів, з огляду на це вся суттєва інформація, яка цікавила владу, включаючи приватні розмови, негайно ставала відомою спецслужбам [22, с. 211]. Аналогічну мережу активно формували й удосконалювали органи НКВС, міліції, прикордонники тощо. Додамо, що накопичений «безцінний» досвід організації та діяльності агентурно-інформаторських мереж силових органів, а також використання перевірених дієвих оперативних антиповстанських форм та методів збройної боротьби відіграли згодом вирішальну роль у ліквідації антирадянського підпілля ОУН і УПА в західноукраїнських областях.

Висновки. Отже, характерною особливістю радянського права в цей період була специфічна правотворча політика підміни законів відомчими таємними циркулярами. Велика кількість методів, прийомів і напрямів роботи каральних органів визначалася секретними відомчими циркулярами, інструкціями, вказівками тощо, особливо це стосується не лише оперативно-агентурної роботи, зокрема вербування інформаторів, але й позасудової діяльності, контролю над політичними настроями всіх соціальних груп та багатьох інших питань. Причому відомчі нормативно-правові акти видавалися наркоматами юстиції та внутрішніх справ, керівниками підрозділів «правоохоронної» системи різних рівнів. Таким чином, відомчі норми були невід'ємною складовою правового регулювання у багатьох сферах суспільного життя і лягли в основу «юриспруденції терору», котра була загалом сформована в Радянській державі саме у 1920-ті рр. і стала основою жорстоких переслідувань багатьох категорій населення та окремих осіб у наступні десятиліття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уголовный Кодекс РСФСР в редакции 1926 года: Текст с постатейно систематизированными материалами / сост. С. С. Аскарханов, А. Н. Иодковский. – М.: Советское законодательство, 1932. – 166 с. – Алф.-предм. указ.: с. 145–166.
2. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года: Текст с постатейными разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верховного Суда УССР и определений УКК Верховного Суда УССР (по 1 июля 1927 г.) с сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий и др. – Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 322 с. – Алф.-предм. указ.: с. 259–322.
3. Уголовный кодекс РСФСР от 1 июня 1922 г. [Электронный ресурс]. – М., 1922. – 40 с. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?norm=1241523&subID>.
4. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. – Харьков: Наркомюст, 1922. – 40 с.
5. Кубасов А. Л. Правовое регулирование деятельности ВЧК: революционная законность и политическая целесообразность / Александр Леонидович Кубасов // История государства и права. – 2009. – № 10. – С. 38–40. – Библиогр.: с. 40.
6. Рогожин А. И. Всеукраинская ЧК в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (конспект лекций) / А. И. Рогожин, Л. Н. Маймескулов; Харьковский юридический институт. – Харьков, 1964. – 70 с. – Библиогр. в подстроч. прим.
7. Подкур Р. Створення ВЧК: інтерпретація відомої проблеми / Роман Подкур // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2(22/23). – С. 17–33. – Бібліогр.: С. 32–33.
8. Биленко С. В. На бессмертном посту (из истории советской милиции) / Семен Владимирович Биленко. – М.: Всесоюзное общество «Знание», 1969. – 48 с. – Библиогр.: с. 47 и в подстроч. примеч.
9. Советская милиция: история и современность (1917–1987) / [А. П. Косицын, Р. С. Мулукаев, С. В. Биленко и др.] ; под ред. А. В. Власова. – М.: Юрид. лит., 1987. – 336 с. – Библиогр. у подстр. прим.
10. Биленко С. В. Советская милиция России (1917–1920 гг.): учеб. пособ. / Семен Владимирович Биленко. – М., 1976. – 96 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.
11. Кацуба И. В. Эволюция нормативной базы взаимодействия государственных органов охраны общественного порядка и общестственности в советский период развития Российского государства / И. В. Кацуба, М. М. Родионов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2007. – № 3 (35). – С. 48–51. – Библиогр.: с. 51.
12. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы: в 4 т. Т. 1: 1918–1922 гг. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 864 с. – Библиогр.: с. 21–22.
13. Гибов В. В. Организационные формы участия граждан в охране общественного порядка в РСФСР в первые годы советской власти (1917–1925 гг.) / В. В. Гибов, И. В. Кацуба // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2007. – № 4(36). – С. 21–24. – Библиогр.: с. 24.
14. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921) / В. Ф. Верстюк. – К.: Наук. думка, 1992. – 368 с. – Бібліогр.: с. 354–362.
15. Из истории милиции Советской Украины / [Ю. В. Александров, Б. А. Воронин, И. А. Гельфанд, В. А. Кузнецов, Н. Т. Куц, П. П. Михайленко, П. Н. Назаров, В. Ф. Трегубов] ; под ред. П. П. Михайленко ; Министерство охраны общественного порядка Украинской ССР. – К., 1965. – 399 с.: фот. – Библиогр. в подстроч. примеч.
16. Папырин В. В. Концепция «революционной законности» и особенности ее воплощения в политико-правовой жизни советской России в период НЭПа / В. В. Папырин // История государства и права. – 2007. – № 8. – С. 35–36. – Библиогр.: с. 36.
17. Шаповалов И. А. Разработка основных принципов и категорий советского уголовного права в 1917 – середине 1920-х гг. / И. А. Шаповалов // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Сер. юридическая. – 2008. – № 5. – С. 64–71. – Библиогр.: с. 70–71.
18. Камалова Г. Т. Законодательные акты как источник для изучения истории советских правоохранительных органов в годы НЭПа / Галина Тимофеевна Камалова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2008. – № 2. – С. 12–19. – (Сер. «Право», вып. 13). – Библиогр.: с. 19.
19. Мозохин О. Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953): монография / Олег Борисович Мозохин. – М.: Кучково поле, 2006. – 480 с.
20. Окіпнюк В. Державне політичне управління УСРР (1922–1934): історико-юридичний аналіз: монографія / В. Окіпнюк. – К.: НА СБУ, 2002. – 290 с.
21. Вронська Т. Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні / Тамара Вронська // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 134–159. – Бібліогр. у підрядк. прим.
22. Марчуков А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты / Андрей Владиславович Марчуков ; [отв. ред. В. В. Трепавлов] ; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 599 с. – Библиогр.: С. 573–584.